Afgewaaide tegels

In de hal van ons Stedelijk Museum Alkmaar hangt een tegeltableau van 3 bij 3 meter dat ooit het Waaggebouw heeft gesierd. Waarom moest het al na enkele jaren plaatsmaken voor de huidige gevelversiering? Dat zit zo.

Op de oostgevel van de Waag bevond zich van oudsher een op lood geschilderde afbeelding waaruit duidelijk werd welke functie het gebouw had. Toen in de jaren 1880-1885 het gebouw werd gerestaureerd besloot men een meer duurzame decoratie aan te brengen, en wel een van oer-Hollands fabricaat: beschilderde gebakken tegels.

De opdracht ging naar de jonge Schiedamse kunstenaar Abraham F. Gips (1861-1943). Hij tekende een voorstelling met de stedemaagd Alcmaria Victrix, die werd geflankeerd door Mercurius, god van de handel, en Ceres, godin van de landbouw. Het ontwerp werd overgebracht op 400 tegels door de beroemde Delftse aardewerkfabriek De Porceleyne Fles. In 1884 werden de tegels op de gevel van het Waaggebouw gemetseld.

Maar niet voor lang, want al na enkele jaren vielen de eerste tegels van de gevel. De lijnolie waarmee de metselspecie was vermengd bleek voor onvoldoende hechting te zorgen. Uiteindelijk besloot het gemeentebestuur het tableau niet te gaan herstellen, maar een alternatief te kiezen. Kort tevoren had Pierre Cuypers voor de versiering van zijn Rijksmuseum gekozen voor een moderne oplossing: platen geëmailleerd lava van de Parijse firma François Gillet. Dat moest ook in Alkmaar kunnen. Opnieuw mocht Gips een ontwerp tekenen dat dit keer op vijf lavaplaten werd overgebracht. Die zitten er nu nog.

Het oorspronkelijke tegeltableau is gelukkig wel bewaard gebleven en zo kunnen we het spelletje doen: zoek de verschillen.

Bertus Bakker, HVA

Lezingen voor armelui

Alkmaar kreeg als een van de eerste plaatsen een departement van de in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Doel van 't Nut was om de volksbeschaving op een hoger peil te brengen. Dat gebeurde met een armenschool, een volksbibliotheek, een spaarbank, maar ook door middel van volkslezingen in het winterseizoen.

Foto: Elsinga, J. / RAA011001276

Deze lezingen werden gehouden door de heren van 't Nut zelf – dames mochten geen lid zijn – en waren bestemd voor 'de lagere volksklassen'. Velen van hen hadden nauwelijks onderwijs genoten en zelfs analfabetisme was geen uitzondering. In de sociëteiten van Diligentia en van de Harmonie kwamen zaken aan de orde als opvoeding, hygiene, geschiedenis, techniek en kunst. De toegang was gratis en bovendien waren de consumpties in prijs verlaagd. Dat ook Amor wel eens een dienstmeisje naar de lezing lokte, nam men op de koop toe. Toch bleken uitsluitend lezingen te weinig aantrekkingskracht te bezitten. Om de aantrekkelijkheid te verhogen werden ze dan ook vanaf 1874/75 soms afgewisseld met zang door leerlingen van lagere scholen. Dergelijke uitvoeringen leverden onveranderlijk een mudvolle zaal op, maar voor de kas waren ze een ramp, aangezien de kinderen in de pauze werden getrakteerd op chocolademelk en krentenbrood. Gaandeweg werden in het lezingenprogramma steeds vaker optredens opgenomen van de toneelvereniging Bilderdijk, de muziekvereniging Crescendo en de turnvereniging Kracht & Vlugheid. Rond 1900 was het educatieve aspect zodanig ondergeschikt geraakt aan het amusement dat 't Nut er een punt achter zette. Er was intussen een echt onderwijskundig initiatief voor het gewone volk ontwikkeld: het Toynbee-onderwijs.

Bertus Bakker

HET HISTORISCH GEWETEN VAN ALKMAAR
Zie ook: hvalkmaar.nl +
HISTORISCHE VERENIGING ALKMAAR 1920

Een vogel van hoop

Een paar maanden geleden vroeg ik in deze rubriek aandacht voor de fraaie decoraties aan de ingang van de vmbo-school PCC Oosterhout aan de Vondelstraat. Naast de beelden van Willibrordus en van de pottenbakker telt de school nog een andere mooie gevelversiering. Daarvoor moeten we de hoek om.

Daar strekt zich over de gehele bakstenen zuidgevel een keramisch plastiek uit van de hand van de kunstenaar Jan van Druten (1916-1993). Van Druten is vooral bekend geworden door zijn speelse beeldengroep van de Scheepsjongens van Bontekoe, vlak bij de Hoofdtoren in Hoorn. Anderhalf jaar werkte hij in zijn Schellinkhouter atelier aan zijn plastiek. Vier keer heeft hij het moeten wijzigen omdat de architecten telkens iets aan het ontwerp van de schoolgevel veranderden.
Uiteindelijk was de kogel door de kerk en kon het keramiek van 100 m2 worden gebakken door de bekende Koninklijke Delftsche Aardewerkfabriek 'De Porceleyne Fles'. Het kunstwerk dat bij de ingebruikname van de school in 1966 werd onthuld, stelt een abstracte boom voor, waarin op een van de takken een vogel zit. Twee ramen moesten per se in het ontwerp worden opgenomen. Wat is nu de betekenis van dit kunstwerk aan een schoolgevel?
De vogel die hoog in de boom zit is Phoenix, een fabeldier uit de Griekse mythologie. De wondervogel was in staat uit zijn eigen as herboren te worden en daarom wordt de onsterfelijke vogel gezien als een symbool van verrijzenis en wedergeboorte.
Een school is een plek waar dagelijks met vallen en opstaan geleerd wordt. We kunnen af en toe flink balen van een onvoldoende, maar de Phoenix houdt ons voor dat er altijd een tweede kans komt en dat we dan hopen wel te slagen.
Bertus Bakker, HVA

Een Alkmaars beeldenpark

In 1954 vierde Alkmaar feestelijk zijn 700-jarig bestaan als stad. Bij die gelegenheid werd door de gemeenteraad een fonds gesticht voor de verfraaiing van de stad en dan met name voor de aankoop van beelden. Met regelmaat werden vervolgens kunstwerken aangekocht die een plaats kregen op pleinen, plantsoenen en vooral op het bolwerk.

De selectie en de aankoop van deze kunstwerken lag in handen van een kunstcommissie die zich liet bijstaan door Fri Heil (1892-1983), een beeldhouwster uit Arnhem. Zij was bestuurslid van het gerenommeerde beeldenpark Sonsbeek aldaar en beschikte over een uitgebreid netwerk in de beeldhouwerswereld. De eerste twee beelden die in 1956 werden geplaatst waren een zittende hond van Han Rädecker en een spittende arbeider door Jan Havermans. Beide bronzen zijn in de loop der jaren helaas ontvreemd. Het eerstvolgende kunstwerk dat werd besteld, siert echter nog altijd het bolwerk en is bij elke Alkmaarder bekend. Het gaat om het levensgrote bronzen beeld 'Man met kalf', gemaakt door Amsterdamse beeldhouwer Gerrit Bolhuis. Het staat vlak bij de Bergerbrug. Bolhuis kreeg van de kunstcommissie de opdracht een beeld te ontwerpen dat de betekenis van Alkmaar als agrarisch centrum tot uitdrukking moest brengen. Aanvankelijk dacht de beeldhouwer aan een figuur van een slager met een kalf. Gaandeweg transformeerde hij de slager tot een meer vreedzaam beeld van een Hollandse boer op klompen. Het kunstwerk kostte de gemeente de som van ƒ12.600. In de jaren hierna zouden nog tal van kunstwerken een plek op het bolwerk krijgen en met zijn beeldentuin wist Alkmaar zich wijd en zijd op de kaart te zetten als een stad met een hart voor de beeldhouwkunst.

Bertus Bakker, HVA.

Vrouw op het gazon

Vanaf 1954 werd het bolwerk ingericht als een soort van openluchtmuseum voor de beeldhouwkunst. Tijdens een rondwandeling over de voormalige wallen kunnen we daarom genieten van een reeks aantrekkelijke kunstwerken. Op dit culturele bezit kunnen we beslist trots zijn. Toch is er wel één minpuntje te noteren. Bij de beelden ontbreken namelijk naambordjes en dat is jammer, want nu zien we niet onmiddellijk welke grote namen uit de beeldhouwkunst hier zijn vertegenwoordigd.

Neem nu bijvoorbeeld Charlotte van Pallandt (1898-1997). Deze adellijke beeldhouwster uit Noordwijkerhout was één van de eerste vrouwelijke beeldhouwers in ons land die zich volledig wijdde aan de beeldhouwkunst. Ze is vooral bekend geworden door haar gebeeldhouwde portretten. In 1959 kocht het museum Boymans een bronzen beeld van haar aan. De Alkmaarse kunstcommissie zag het werk op een expositie en was ervan gecharmeerd. Van Pallandt bleek bereid hetzelfde beeld wel in steen te willen hakken en zodoende werd haar 'Zittende Vrouw' in 1960 op het bolwerk geplaatst. In gepeins verzonken staart de vrouw over de singel. Ze zit op een laag voetstuk, alsof ze even op het gazon heeft plaatsgenomen. Zoals zo vaak bij het plaatsen van kunstwerken, moest de bevolking er even aan wennen, zeker waar het om een naakt gaat. Al toen de stenen vrouw nog op de vrachtwagen stond was er het eerste, nog onschuldige commentaar. Meisjes schreven erop: 'Dit is Eva, Adam is een rondje om.' Toen het vervolgens op het voetstuk werd getakeld riep een omstander: 'Ze kunnen het beeld beter onder die sokkel stoppen. Daar gaan mijn belastingcenten.' Gelukkig had het gemeentebestuur een minder bekrompen visie.

Bertus Bakker, HVA.

De accijnstoren weer bij de tijd

Honderd jaar geleden kon je moeilijk de precieze tijd aflezen van de Accijnstoren. Het uurwerk had namelijk maar één wijzer. Dat was omwonenden een doorn in het oog.

En toen de Bierkade een drukke verkeersader werd, richtten zij zich in juni 1923 tot de gemeenteraad met het verzoek ook een minutenwijzer aan te brengen. Het was toch van de gekke dat men zich vaak gedwongen zag elkaar te vragen hoe laat het was. En dat in een stadsgedeelte met een omvangrijke industriële bedrijvigheid en een intensief verkeer van passagiersschepen die immers op tijd moesten varen.
Daar kwam bij dat deze torenklok telkens eerder sloeg dan de andere klokken in Alkmaar. 'Zeker omdat één wijzer wat sneller loopt dan twee,' zo schreven zij in hun brief. Hun belangrijkste argument bewaarden zij voor het laatst: door het toenemende autoverkeer op de Bierkade was het volgens hen wachten op een botsing. Een politieagent of toevallig aanwezige getuigen zouden dientengevolge niet kunnen verklaren hoe laat het ongeluk was geschied. Eventuele nabestaanden zouden dan door een ingewikkelde en kostbare procesvoering tot de diepste armoede kunnen vervallen. Dramatiseren konden ze vroeger ook al.
Het gemeentebestuur was nu aan zet. Het gaf de schoonheidscommissie gelijk dat de gevraagde modernisering het karakteristieke van het monument zou aantasten, maar vond toch dat de eisen van het verkeer doorslaggevend waren. Medio 1924 werd daarom niet alleen de hele Accijnstoren zo'n vier meter verplaatst, maar kreeg het uurwerk een tweede wijzer.
De Kapelkerk echter behield zijn ene wijzer omdat er volgens B&W genoeg torenklokken in de omgeving waren.
Bertus Bakker, HVA

Een speels gezin op het bolwerk

In 1954 nam de gemeenteraad het initiatief om het bolwerk te gaan versieren met beeldhouwwerken. Dat Alkmaar ambitie toonde met de stadsverfraaiing mag wel blijken uit het feit dat men een beeld van de toen al befaamde Engelse beeldhouwer Henry Moore wilde aankopen.

Helaas wilde deze geen *Warrior* (krijger) meer laten gieten, daar er al vijf stuks van verkocht waren en dit voor hem het maximum was. Geen Moore dus, maar wel andere gerenommeerde kunstenaars, onder wie de Amsterdamse beeldhouwer Cor Hund (1915-2008).
Toen in 1954 in Amsterdam op het Frederiksplein een grote beeldententoonstelling werd gehouden reisde de gemeentelijke kunstcommissie erheen. Daar zagen zij een gipsen ontwerp van Hund voorstellende *Het Gezin*. De commissie was er meteen van onder de indruk en besloot Hund het ontwerp voor ƒ11.700 te laten hakken in Franse kalksteen.
De beeldengroep van een vader en moeder met hun kind was bijna 2,5 meter hoog. Op de knie van de zittende mannenfiguur zit met één been de vrouw, met het andere steunt zij op de grond. Beide ouders heffen de armen omhoog en steunen daarmee een spelend kind, dat als het ware vrij in de ruimte zweeft.
In 1956 werd het beeld in ruw gehakte vorm naar Alkmaar getransporteerd. Het werd geplaatst in een gebouwtje in de tuin van Huize Oort aan de Oudegracht, waarin op dat moment een christelijke kleuterschool was gevestigd. Daar legde Hund er de laatste hand aan. Omdat het beeld zowel van dichtbij als van ver af indruk moest maken, kreeg het een plek op het Munnikenbolwerk tegenover de Raad van de Arbeid zodanig dat het ook vanaf de Bergerbrug was te zien.

Bertus Bakker, HVA

Victorientje bleef op haar sokkel

In 1961 bestond de 8 October Vereeniging honderd jaar en bij die gelegenheid besloot het gemeentebestuur de jubilaris een beeld te schenken. Het nieuwe beeld zou de victorie van Alkmaar moeten symboliseren. Weliswaar stond al sinds 1873 Victorientje op haar sokkel, maar het gemeentebestuur vond het beeld zo langzamerhand wat oubollig.

Men achtte de tijd rijp om een nieuw en eigentijds beeld te laten ontwerpen. Drie vragen dienden zich aan: welke historische figuur leende zich het best om de eerstkomende jaren het beeldmerk te worden van het onverzettelijke Alkmaar, wie moest dit beeld gaan ontwerpen en tot slot: waar moest het komen te staan?

Over de eerste kwestie was men het snel eens: dat moest wel de heroïsche polsstokspringer Van der Mey worden. Het kiezen van een ontwerper was moeilijker. Moest een jonge kunstenaar de kans krijgen of een plaatselijke beeldhouwer? Uiteindelijk koos men niet voor het experiment, maar bewandelde een veilige weg. Mari Andriessen behoorde in die jaren tot onze bekendste beeldhouwers. Hij had immers naam gemaakt met tal van verzetsmonumenten, zoals de Amsterdamse *Dokwerker*.

Maar: Andriessen was al op leeftijd en zat bovendien tot over zijn oren in het werk. Desalniettemin voelde hij zich bijzonder vereerd met de opdracht. De vraag naar de juiste locatie was het lastigst te beantwoorden. Het model werd op verschillende plekken in de stad uitgeprobeerd. Uiteindelijk kwam Van der Mey te staan op het Munnikenbolwerk, maar ook die plek bleek een tijdelijke, want in 1973 werd het naar zijn huidige plek in de schaduw van de Grote Kerk getakeld.

Bertus Bakker, hoofdredacteur Oud Alkmaar, HVA

Rooms verzet tegen ontzetviering

Het motto tijdens de viering van 450 jaar Alkmaars Ontzet was: jouw historie, jouw victorie! Los van het populaire taalgebruik zou een dergelijke leuze honderd jaar geleden niet bedacht kunnen zijn. Toen immers waren de meningen in de Alkmaarse burgerij over het vieren van Alcmaria Victrix nog verre van eensgezind.

De katholieken – zo'n veertig procent van de totale bevolking – meden elke vorm van feestviering. De calvinistische overwinning betekende immers het begin van een eeuwenlange periode waarin het katholieke volksdeel in ons land werd gedegradeerd tot tweederangsburgers. Als er al eens katholieke Alkmaarders waren die overwogen om toch maar eens de vlag uit te steken, dan werden zij door hun kerkleiders zonder pardon op hun vingers getikt.
Eén keer kwam het tot een gezamenlijk feest toen in 1873 – 300 jaar Ontzet – het koninklijk paar de stad met een bezoek vereerde. Bij die gelegenheid legde Willem III de eerste steen voor het Victoriebeeld. Eenmalig werden de rijen gesloten. Daarna duurde het echter tot 1923 alvorens er weer een verbroedering plaatsvond en nu definitief. De aanleiding was weer een koninklijk bezoek vanwege het 25-jarig regeringsjubileum van Wilhelmina. Dat bezoek viel samen met de victoriefeesten en de festiviteiten werden door jan en alleman gevierd.
In de optocht liepen nu voor het eerst monniken mee, verklede wel te verstaan, maar toch! De katholieken waren bereid voortaan aan de ontzetvieringen mee te doen, maar dat had wel een prijs. De bestaande ontzetvereniging was in hun ogen al te besmet en moest het veld ruimen voor een nieuw op te richten club. Met enige moeite werd deze hete aardappel doorgeslikt.

Bertus Bakker, hoofdredacteur Oud Alkmaar, HVA

Gewijde aarde

Op 29 december 1887 werd de begraafplaats Sint Barbara ingezegend. Eindelijk hadden de katholieken een eigen plek voor hun overledenen. Weliswaar bestond sinds 1830 de algemene begraafplaats aan de Westerweg, maar veel katholieken wilden in gewijde aarde worden bijgezet.

Die mogelijkheid bestond wel in Oudorp, dat in 1862 een kerkhof achter de pas gebouwde Sint-Laurentiuskerk had gekregen. Veel Alkmaarse katholieken weken dan ook voor een begrafenis uit naar dit dorp. Dat ging 25 jaar zo door, maar op 8 juli 1887 werd de begrafenisstichting Sint Barbara opgericht. Al een week later kocht deze een weiland aan het eind van de Harddraverslaan.

Architect L. Stevens uit Velp had in sneltreinvaart zijn bouwtekeningen gereed en al op 2 augustus vond in hotel De Toelast aan de Koorstraat de aanbesteding plaats van de aanleg van een begraafplaats met ijzeren toegangshek, doodgraverswoning en kapel. Er bleken tien aannemers te hebben ingeschreven, waarna het werk werd gegund aan Jacobus Slenters uit Haarlem voor de som van *f* 14.950.

Slenters was een grote aannemer die op dat moment bezig was met de bouw van de kolossale Sint-Jozefkerk in de Haagse Schilderswijk, een omvangrijke klus die maar liefst *f* 165.000 kostte.

De Barbarakapel is door Stevens ontworpen in de toentertijd modieuze stijl van het eclecticisme, waarin gotische en romaanse kenmerken zijn verwerkt. Halverwege de ingebouwde toren bevindt zich, boven een rozetvenster, een nis met een beeld van Barbara. Zij kon als beschermster voor van alles en nog wat worden aangeroepen, maar ze was ook patroonheilige van uitvaartverenigingen en begraafplaatsen.

Bertus Bakker, hoofdredacteur Oud Alkmaar, HVA

Een klassieke gevelsteen

Een gevelsteen duidt veelal op de functie van het gebouw. Het Murmellius Gymnasium kent een hele grote en wel boven de entree naar de aula. In één oogopslag wordt duidelijk dat hier de klassieken hoog in het vaandel staan.

Op het in twee delen gemaakte zandstenen reliëf worden eeuwen overbrugd. We zien een Griekse wijsgeer – men heeft er wel Homerus in gezien – die een stel leerlingen, gekleed in 20ste-eeuws tenue, de les leest. In zijn hand heeft de docent een boekrol en op de grond voor hem staat een amfoor met als decoratie Athene, godin van de wijsheid, die tegen haar staf leunt. Onder de stoel ontwaren we de signatuur van de maker (een vervlochten T en V).

De ontwerper van het reliëf was Tjipke Visser. Visser werd in 1876 in Friesland geboren en volgde zijn opleiding tot beeldhouwer in Amsterdam. Vanaf 1907 woonde hij in Bergen. Bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag in 1936 kreeg Visser een grote overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam. De expositie was een kaskraker en zorgde voor een aantal prestigieuze opdrachten.
Zo mocht hij van het ministerie van Onderwijs een borstbeeld maken van Peter Debye die in 1936 de Nobelprijs voor scheikunde ontving. De architect van het Murmellius, Cornelis Kirkenier, was een bewonderaar van Vissers beeldhouwwerk en gaf hem in 1939 de opdracht voor de gevelsteen aan het nieuwe schoolgebouw.

Hij liet ook diens dochter Marijcke een gevelsteen ontwerpen waarop de zon de wolken van de onwetendheid verdrijft. Deze bevindt zich aan de zijgevel boven het glas-in-loodraam.

Bertus Bakker, hoofdredacteur Oud Alkmaar, HVA

Wendelaar en het winkelcentrum

Burgemeesters blijven nogal eens in de herinnering voortleven omdat er een straat of plein naar hen is vernoemd. Zo kennen we in Alkmaar zelfs een hele burgemeesterswijk. Een burgervader die nog aanzienlijk meer aandacht kreeg, is Willem Carel Wendelaar (1882-1967), die van 1919 tot 1934 de stad bestuurde.

Al bij zijn koperen jubileum in 1932 kreeg hij een door de bekende architect Kropholler ontworpen lantaarn met zitbank aangeboden. De fraaie gemetselde lantaarn staat nu in de buurt van de eveneens door deze architect ontworpen monumenten van het voormalige politiebureau en 't Hooge Huys. Twee jaar later vertrok Wendelaar uit Alkmaar om parlementariër te worden. Hij vertegenwoordigde jarenlang de liberalen in de Tweede en daarna in de Eerste Kamer. Maar hij bleef ook aan Alkmaar verbonden. Hij was namelijk president-commissaris van De Groot-Noordhollandsche van 1845 en de Algemene Levensverzekeringsmij. Het waren deze beide levensverzekeringsmaatschappijen die in 1966 opdracht gaven tot de bouw van het winkelcentrum Overdie. Wendelaar had het voorrecht de eerste steen voor dit complex te leggen. Het winkelcentrum kwam in de loop van 1968 gereed. Het leek de beide verzekeringsmaatschappijen een goed idee om hun intussen overleden president-commissaris te eren en daarom gaven zij de vermaarde beeldhouwer Mari Andriessen opdracht een borstbeeld te ontwerpen. De Haarlemse beeldhouwer had in 1965 het bronzen beeld van Van der Mey bij de Grote Kerk vervaardigd. In januari 1970 werd het borstbeeld van Wendelaar onthuld door zijn dochter. Het was niet meer dan logisch dat het beeld een plek kreeg bij het winkelcentrum waarvoor Wendelaar zich hard had gemaakt.

Bertus Bakker, HVA